

Fenomen religije u filozofiji i teologiji

Hrvoje LASIĆ

Sažetak

Autor promatra religiozno iskustvo s filozofsko-teološkog stajališta. Upozoruje na dvije različite vrste kreposti: vjere i religije prema učenju sv. Tome Akvinskoga te kako kršćanska filozofija religije promatra čovjeka u svjetlu nadnaravne religije, što znači da je njezin religiozni predmet čovjek čitavim svojim bićem čije je obilježje naravno i nadnaravno. Na kraju donosi nekoliko definicija religije koje su nastajale kroz povijest zapadne civilizacije čovječanstva.

1. Filozofsko-teološki pristup religioznom iskustvu

Religija kao religiozno iskustvo koje nastaje u susretu s »božanskim«, nadnaravnim, Bogom objaviteljem u svijetu i u ljudskoj duši na poseban način izražava odnos filozofije i teologije. Filozofsko stajalište prema Bogu uvijek je samo znanstveno, dok religiozno obuhvaća čitav duševni život: znanje, čuvstvo, htijenje. Filozofija je cjelovito znanstveno područje, a religija je fenomen ljudske svijesti pojedinačne i društvene. Premda dvije različite znanosti, one imaju za polazište iskustvenu spoznaju. To znači da razumska sastavnica ulazi u sustav religioznog subjekta i da je Bog kao predmet religije pristupačan razumskoj spoznaji. Pri tomu valja upozoriti da religija nije proizvod filozofskog razmišljanja, nego realnost sveukupnog ljudskog duha, njegova duhovnog života. Dakle, religija kao religiozno iskustvo i naravno kao bogoslovlje (teodiceja), koje se bavi pitanjem postojanja Boga i njegove naravi, u pravom smislu su predmet filozofije. A proučavanjem odnosa filozofije i religije (religioznog iskustva) nastaje filozofija religije kao posebna filozofske disciplina. Tek analizom religioznog čina pri potpunoj svijesti moguće je saznati što je religija i u čemu je njezina bît. Često se poistovjećuje religiju s teologijom, što je neispravno, jer do bîti religije se dolazi prihvaćanjem objavljenih istina i provođenjem u život njihova sadržaja koji se očituje u doživljajima i osjećajima, a ne na temelju teoretskog znanja da one postoje. Religija je osobno iskustvena spoznaja Boga odnosno »božanskoga«, a teologija je opće znanje i govor o Bogu odnosno »božanskom«, objavljenom na izvanredan i posredan način⁴¹.

41 *Summa theol., II-II, q. 1-16, 80-100.*

Vjera

U svojoj »Summa Theologiae«, Toma je obradio posebno pitanje vjere kao teologalne kreposti, a posebno pitanje religije kao prve moralne kreposti i jedne od kreposti pravednosti. Toma razlikuje vjeru i religiju. Vjera je u prvom redu »nešto veliko« u sebi, izvan čovjeka, neovisna o njemu. Čovjek vjeru ne stvara; ona mu je ponuđena u obliku milosti koja ga obuzimlje, prožimlje i nadilazi. Vjera se pokazuje poput osvita zore. Čovjek može zatvoriti oči da ne vidi svjetlo, ali on ne može spriječiti ili zaustaviti da osvit zore prijeđe u dan. Zapravo riječ je o tajni (misteriju) koju ljudski duh ne može dokučiti, o tajni živoga i pravoga Boga koji se objavljuje čovjeku poput osvita zore i priopćuje mu svoju istinu. To je u biti predmet vjere koji je čitav božanski. On je prvo Istina, tj. sve što je najistinitije u onom što Bog kaže i u onom što Bog jest.

Međutim, vjera je također »nešto veliko« u čovjeku što može procvasti u divnim djelima, kao i ukorijeniti se u dubini duše vjernika. To je mjesto dobro zapaženog susreta naravi i milosti. Toma razlikuje nutarnje i izvanjske čine vjere. Vjera je čin po kojemu ljudski duh želeći dobro prijanja uz objavu tajne Boga. Po vjeri je ljudska misao uistinu priljubljena uz Boga i zaustavljena na Veličanstvu i tajni Boga. Vjera se ukorjenjuje u ljudsko biće i upravo zahvaljujući njoj čovjek može činiti dobra djela. Bez takve vjere, te Božje milosti, čovjek zapravo ne bi mogao ni vjerovati; vjera je jedno stanje ljudskog duha, stanje ljudske duše; ona je kao neka poslušnost, kao neka svijest koje su dane najintimnijim sposobnostima ljudskog bića.

Vjera je poput obzora u kojem se Bog daje čovjeku. Ustvari Bog je tu sve. S obzirom na »objekt« Bog je duševna hrana čovjeku; on je onaj u koga se vjeruje, onaj u kojemu se vjeruje i kojemu se vjeruje. On je zapravo svjetlost u kojoj sve dolazi na vidjelo. S obzirom na subjekt ništa se ne događa bez njega; on otvara ljudski duh prema sebi i stvara u njemu potrebu za njim i osposobljuje ga da vjeruje u nj. Bog je uvijek na izvoru čina vjere i u počelu kreposti. Ustvari vjera se ne može sekularizirati, jer Bog je uvijek i svugdje u gledanju. »Vjera je jamstvo za ono čemu se nadamo, dokaz za one stvarnosti kojih ne vidimo«. (Hebr 11,1)⁴²

S obzirom na procvat vjere, valja reći da se radi o unutarnjem prosvjetljenju koje proizlazi iz božanske inspiracije koja se pripravlja u ljudskom biću neprestano pomoću darova Duha Svetoga koji se dodjeljuje dušama u stanju milosti i koje traže Boga s ljubavlju. Uz dar vjere Bog obdaruje ljudsku dušu razumom i znanjem pomoću kojih priskrbljuje duši neku vrstu finoće u shvaćanju i prožimanju božanskih tajna (misterija) i samog

42 *Isto*, q. 1-7; usp. *La foi*, Paris, 1963, uvod, str. 5-9 (prijevod: R. Bernard).

objekta vjere, neku vrstu ispravnosti suda u razlučivanju stvari vjere od onih nižeg svijeta. Međutim, budući da ima i onih koji ne vjeruju, kao i onih koji vjeruju, čini se da je čovjek slobodan prihvatiti dar vjere i razvijati ga i na taj način više upoznati darovatelja, ili mu se čak suprotstaviti, ali on ne može taj dar vjere izbrisati, poništiti, iz čega bi se moglo zaključiti da je čovjek u biti vjernik (religiozno biće), samo što se koji put zbog svoje nerazumnosti (tuposti) ponaša u vjeri kao bezbožno biće.⁴³

Religija

U dvadeset pitanja svoje »Summa theologiae« Toma raspravlja o religiji i na prvo mjesto stavlja »pojedinačni respekt ljudskog duha prema Bogu« koji posebno dolazi do izražaja po kreposti vjere. Religija je za Tomu prva moralna krepost, podređena, dakako, teologalnim krepostima vjere, ufanja i ljubavi. Religija je također jedna od kreposti koje su pridružene kreposti pravednosti. Religiji valja pripisati kulturu pravih osjećaja koje valja gajiti u ljudskim odnosima prema Bogu. U prvih sedam pitanja Toma raspravlja o kreposti religije i njezinim nutarnjim činima kao što su pobožnost i molitva,⁴⁴ a u ostalih trinaest⁴⁵ o izvanjskim činima kreposti religije kao što su tjelesne geste, učinjeni darovi Bogu, uporaba svetih stvari, zavjeti, govori, zaklinjanja, davanje hvale Bogu ubrojivši tu i grijeh protiv religije kao što su praznovjerje, idolatrija, gatanje, bezboštvo, krivovjerje: kušnja Boga, vjerolomstvo, svetogrđe, simonija. Religiozni čini, pogotovo izvanjski, kao što su govor i zaklinjanje imaju svoje opravdanje postojanja u samim socijalnim odnosima. Govor je motiviran istinom bez koje se ne mogu uspostaviti pravedni socijalni odnosi među ljudima. Zaklinjanje upućuje na autoritet, na Boga koji se pokazuje kao veliko Počelo uz kojeg se čovjek veže i o kojem ovisi njegov život u svojoj protežnosti. Zavjet učinjen Bogu pretpostavlja živi odnos između zavjetovanog i Boga koji se očituje u vjernosti zavjetovane osobe Bogu, u održavanju zavjeta učinjena Bogu. Prava religija produhovljuje čovjeka uzdižući ga k Bogu koji je Duh, a iskrivljivanje pravog smisla religije vodi u doboku bijedu. Iskrivljivanje religije imaju zapravo svoj izvor u pogrešnom mišljenju o Bogu stvoritelju i Providnosti, o Božjem providanju. Za Tomu je religija veličanstveno priznanje koje čovjek, djelo Božjeg providjenja i stvaralačke slobode, stvorena providnost obdarena slobodom, daje Bogu suverenoj Providnosti i stvaralačkoj slobodi, u skladu s čitavim svemirom.⁴⁶ Religija je jedna od kreposti pravednosti koja, prema

43 *Isto*, q. 1-16; usp. uvod, str. 5-10.

44 *Isto*, q. 80-87.

45 *Isto*, q. 80-100.

46 *La religion*, Paris, 1963, uvod, str. 5-8 (prijevod: I. Mennessier).

Ciceronovoj definiciji, iskazuje jednoj naravi višega reda, koja se naziva »božanska«, počasti jednog svetog štovanja.

U osamdeset i prvom pitanju rasprave o religiji Toma proučava krepost religije pod trostrukim vidom: krepost u sebi, čin kreposti i manjkavosti kreposti. S obzirom na definiciju religije Toma navodi kako je Izidor usvojio Ciceronovu etimologiju prema kojoj je religiozan čovjek onaj koji se navraća, koji ponovno »čita« ono što se odnosi na božansko štovanje (kult), što znači da bi religija dolazila od glagola »relego« latinske riječi, odnosno »reire« francuske riječi. Drugo, dužno štovanje Bogu treba iskazivati uvijek iznova što znači da se religiju može shvatiti kao dužnost čovjeka da ponovno izabere Boga kao najviše dobro koje je nemarom napustio, a to najbolje izražava latinska riječ »relego«. Treće, religija se može izvesti i od glagola »religo«, što znači vezati se s Bogom jedinim i svemogućim (sv. Augustin), vezati se na ili uz nekoga ili nešto. Ovdje valja pripomenuti da sva tri glagola pomoću kojih se kuša odrediti pojam religije uključuju odnos čovjeka prema Bogu, jasno pokazuju kako je Bog onaj uz kojega čovjek treba prionuti kao uz svoj vječni Princip; onaj koji treba nužno ući u čovjekov izbor kao najviši cilj, onaj kojega treba štovati. Ukratko, religiozan čovjek je onaj koji štuje Boga, a religija je, uzeta u najširem smislu riječi, povezanost ljudskog bića s Bogom ili s »božanskim«: »religio proprie importat ordinem ad Deum«. ⁴⁷

U biti religiju čine dva osnovna elementa; priznanje da postoji neko biće koje svojom moću nadilazi ograničeno ljudsko biće te priznanje ovisnosti o tom biću odnosno »božanstvu«. Dakle, religija nije samo priznanje nekom znanju o Bogu odnosno »božanstvu«, nego je posebno priznanje koje znači u prvom redu osobno stajalište naspram Bogu ili »božanstvu«, predanost Bogu izraženu u štovanju i pouzdanju. Religija je zapravo duševni susret čovjeka s »božanstvom« ili osobni svjesno razumni i voljni odnos s »božanstvom«. Za razliku od teodiceje (naravne teologije) koja nastoji znanstveno doći do postojanja Boga i njegove osobne naravi, religija kao i teologija (nadnaravna) pretpostavlja postojanje Boga i upravo ta pretpostavka prožimlje čitav život religioznog čovjeka. Odakle se logično može zaključiti da raspravljati o Bogu ili »božanstvu« ne znači nužno i biti stvarno religiozan, jer religiozan je samo onaj koji prakticira ne samo javno ispovijedajući, nego prije svega životom svjedočeci svoju odanost, podložnost (ovisnost) i pripadnost Bogu odnosno »božanstvu«. U tom jednom živom ispovijedanju vjere u Boga, mišlju, riječju i djelom i jest bit religije.

47 A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique*, Paris, 1976, str. 915-918; B. Welte, *Religionsphilosophie*, Freiburg i. Br. 1978, str. 28-32; M. Despland, *La Religion en Occident*, Montréal, Fides, 1979, str. 31, 44, 58, 114, 274, 348, 496, 498; J. Schmitz, *Religionsphilosophie*, Düsseldorf, Patmos, 1984, str. 73; P. Ortega, *Philosophie de la Religion*, Paris, 1938, str. 11; P. Tillich, *Religionsphilosophie*, Stuttgart, 1962, str. 41.

U bit same religije ulazi pojam »božanstvo« u širem smislu, a predmet religije u užem smislu je racionalno određen kao Bog, odnosno kao osobno beskrajno savršeno apsolutno Biće o kojemu ovisi svako ljudsko biće kao od svog uzroka i životne svrhe. S filozofskog stajališta pojam religije uključuje metafizički aspekt koji upućuje na postojanje Boga i iskustveni aspekt kao uporište za antropološku filozofiju religije. Oba ta aspekta u filozofiji religije čine znanstvenu sintezu u jednoj »naravnoj religiji«, koja se temelji na osobnom Bogu stvoritelju i razumnoj naravi čovjeka.

Na području filozofije nije isključena mogućnost postojanja i »nadnaravne religije«, ali uz uvjet da se zasniva na pozitivnoj povijesno poznatoj »objavi« Boga. To znači da »nadnaravni« pojam religije može biti samo u teologiji, i da ta nadnaravna »teologijska« religija obuhvaća odnos čovjeka s Bogom na temelju objave kojoj čovjek vjeruje ne zbog razumskih dokaza, nego radi autoriteta Boga objavitelja. Odnos naravne religije prema nadnaravnoj sličan je onom naravne teologije prema nadnaravnoj. Kao što treba razlikovati naravnu od nadnaravne teologije, tako isto valja razlikovati filozofsku ili naravnu religiju koja je povezana s razumskim odnosno teološkim Bogom stvoriteljem od »nadnaravne teologijske religije« koja se bavi povijesnim Bogom objaviteljem. Ovdje je vrlo važno istaknuti da je nadnaravna religija utemeljana na slobodnoj volji Božjoj, a ne na ljudskoj naravi. Otud joj i pravo da može biti mjerodavna za proučavanje naravne religije. Tako nadnaravna religija postaje predmetom teološkog istraživanja. Budući da se nadnaravna religija oslanja na Božji autoritet, a ne na razum, njezino je znanje o Bogu vjersko, a ne razumom stečeno.

U sustavnoj izgradnji filozofije religije nezaobilazna su dva osnovna aspekta: Bog kao naravni i nadnaravni predmet religije (tj. kao izvor naravnog i nadnaravnog finalnog poretka za čovjeka) te čovjek kao naravni i nadnaravni subjekt religije. Ta dva filozofsko-teološka aspekta u znanstvenom promatranju religije uzimaju se kao zajednički izvor proučavanja. Opravdanost ove sinteze nalazi se u čovjeku kao izvršitelju religije i Bogu odnosno »božanstvu« kao principu religije.⁴⁸

Kršćanska filozofija religije polazi u prvom redu iskustvenim i metafizičkim putem i potom čovjeka promatra u svjetlu nadnaravne religije, a to znači da je njezin religiozni predmet nadnaravno vjerski čovjek čitavim svojim bićem. Ukratko ona uzima u obzir sve odnose između naravne i nadnaravne religije: definira naravnu religiju po njezinoj biti i metafizički je opravdava, a opravdanje nadnaravne religije prepušta teologiji (apologetici) od koje uzimlje dogmatsku nauku kao osnovicu sinteze s naravnim religijom.

48 B. Welte, *nav. dj.*, isto, str. 28-31; usp. S. Ziemmermann, *Filozofija i religija*, I-II, Zagreb, 1936/37.

Na koncu svraćamo pozornost na nekoliko definicija religije, koje su nastale kroz povijest na razne načine u različitim okolnostima, kako bismo mogli što bolje shvatiti u kojem smislu religija može biti predmetom filozofskog promišljanja. U rječniku francuskog jezika nalazimo ove definicije religije: »Religija je skup obrednih čina vezanih za poimanje određenog svetog područja različitog od profanog, namijenjenih da povežu ljudsku dušu s Bogom«, ili: »Religija je čovjekovo priznavanje neke moći ili nekog višeg principa o kojemu ovisi njegova sudbina i kojemu duguje poslušnost i poštovanje; intelektualni i moralni postupak koji proizlazi iz ovog vjerovanja u suglasnosti sa socijalnim modelom i koji može stvoriti jedno pravilo života«; zatim: »Religija nije ni teologija, ni teozofija, ona je više nego sve to; disciplina, zakon, jaram, stalna obveza« (Joubert). Po Renanovu mišljenju, »religija je postala osobna stvar«; a Rivarolovu, »malo filozofija udaljava od religije, a puno približava k njoj«. Za mnoge je religija posebno ponašanje ljudi u odnosu s Bogom; osjećaj poštovanja, štovanja, ili osjećaj dužnosti koju treba izvršiti.⁴⁹

U stručnom analitičkom i kritičkom Leksiku Filozofije, A. Lalande pristupa shvaćanju religije s nekoliko aspekata. Tako je »naravna religija« skup vjerovanja u postojanje i dobrotu Božju, u duhovnost i besmrtnost duše, u obavezujući karakter moralnog djelovanja; sva ta vjerovanja promatrana su kao objava savjesti i »nutarnjeg svjetla« koje obasjava čitava čovjeka (XVIII. stoljeće). U sociološkom smislu »religija je solidarni sustav vjerovanja relativnih običaja s posvećenim stvarima, tj. odvojenim, zabranjenim, vjerovanja i običaji koji ujedinjuju u istu moralnu zajednicu koja se zove Crkva, sve one koji uz nju prijanjaju« (Durkheim). Po Brunetierovu mišljenju s vjerskog stajališta nema religije bez »nadnaravnoga«. M. Blondel upravo naglašava posebno taj nadnaravni element religije koji se nipošto ne smije izgubiti iz vida: »Samo nepoznavanjem originalnog i uistinu specifičnog elementa religije u svijesti religioznog čovjeka, religiju se može svesti bilo na neku socijalnu instituciju, bilo na pojedinačni (osobni) sustav osjećaja, vjerovanja i obreda, bilo čak na neki sastav osobnih i kolektivnih reakcija, 'imajući Boga za predmet'. Jer ono na što se vjernik veže kao uz bitno svoje vjere, to nije neki predmet, ideja ili snaga (moć) kojom bi on raspolagao da je ima formiranu ili skupljenu, to je jedan subjekt, jedno biće, ne samo obdareno životom, voljom, nego još tajanstvenije, nedostupno naravnim zahvatima naše misli i našeg djelovanja, predajući se samo milosti, po svjedočanstvu koje daje o sebi samom i o svojoj vlastitoj transcendenciji, po objavljenom ili propisanom pismu

49 *Dictionnaire de la langue française, Petit Robert*, Paris, 1979, str. 1654. Spomenimo i to da je Joubert Joseph (1754-1824) francuski moralist; Renan Ernest (1823-1892) francuski pisac, autor djela, *L'Avant de la science* (1890) i *Histoire des origines du christianisme* (1863-1881), koji je na koncu postao ateist – Rivarol Antoine (1753-1801), francuski pisac i novinar.

dogma i obreda koji stavljaju u naš domet samu njegovu nepriopćivost: odakle ideja bitno religiozna, jedne tradicije koja prenosi objavu i ugovor saveza kao jedan sveti polog. Socijalni ili pojedinačni element samo je podložen kao sredstvo ili materija; to nije formalni element religije. Također religije nazvana 'naravna' samo je jedno kasno, umjetno izvođenje pojma religija, koja se, pred savješću i poviješću uvijek pokazuje nadnaravnim elementima. I bile ne znam kakve devijacije ili nedosljednosti koji je iskrivljuju bilo prema praznovjernim formama i magiji, bilo prema nekom ideološkom simbolizmu ili idolatriji, važno je degažirati u njezinoj originalnoj i logičkoj čistoći značajnu crtu religije o kojoj filozofska tumačenja (bilo ona psihološka, metafizička ili sociološka) ne znaju dovoljno voditi računa« (M. Blondel).⁵⁰

U dodatku svoga djela, »La religion en Occident«, Michel Despland navodi četrdeset ideja religije koje su nastale tijekom povijesti u različitim okolnostima i pojedinim razdobljima zapadne civilizacije. Navodimo samo neke od njih za koje nam se čini da najbolje izražavaju bit same religije. Autor na prvo mjesto stavlja onu Cicerona koju navodi većina religioza: »Religija je poštovanje koje osjeća pojedinac prema svakom biću koje ga je dostojno, božansko posebno. To poštovanje se očituje brigom kojom se sudjeluje u obredima i drugim tradicionalnim gestama« (Ciceron, *De natura deorum*).⁵¹ Zatim Lukrecijevo: »Religija je sustav prijetnji i obećanja koji njeguje i razvija bojažljivost ljudske naravi koja uništava čovjeka, protiv koje se čovjek buni ako je plemenit i odvažan i nad kojom likuje zahvaljujući znanstvenoj spoznaji i filozofskoj mudrosti« (Lucretius, *De natura rerum*).⁵² Na trećem mjestu je Laktancijeva definicija religije: »Religija je put spasenja, veliko slaganje uvjerenja i običaja koji se suprotstavlja svim drugim tradicijama i običajima i jedino nastoji osigurati spasenje čovjeka (Lactance, *Divinas Institutiones*).⁵³ Za Teodozija, rimskoga cara, kršćanina, »religija je javni red uspostavljen i držan od rimskoga cara koji osniva Državu po volji Božjoj na Zemlji i dovodi tradiciju Rima do najvišeg savršenstva« (Theodosius /379-395/).⁵⁴ Augustin promatra religiju kroz ljubav: »Religija je ljubav (eros) pojedine duše za Bogom i ujedinjenje ove duše s Bogom zanosom kojim teži napustiti sva razmatranja

50 *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie*, (par André Lalande), Paris, 1976, str. 915-918.

51 M. Despland, *nav. dj.*, str. 31.

52 *Isto*, str. 31. U tumačenju Lukrecijeve ideje religije, autor upućuje na njegovo djelo, *De natura rerum*, koje je didaktičko liričko izlaganje Epikurova sustava.

53 *Isto*, str. 44. Ovdje valja spomenuti da Laktancije izvodi pojam religije od glagola »religare«, autor upućuje na njegova djela, *Divinas Institutiones* III, 9; *De mortibus persecutorum* 48. Značenje pojma religije u Laktancijevom smislu ostat će jedno od osnovnih u tumačenju religije.

54 *Isto*, str. 47.

štovanja, obreda i religioznih simbola« (sv. Augustin).⁵⁵ U šestom stoljeću, religija je vrijednost ili vlastito stanje kršćanima koji su se ujedinili da zajedno slijede zajedničkim zavjetima i međusobnom disciplinom savršeniji život, strožiji i slobodniji od privrženosti ovom svijetu. »Religiosus« = redovnik, označuje, dakle, pojedinca na putu prema takvom savršenstvu, redovnika (cenobita=samostanca), ali i pustinjaka koji se podređuje strogoj disciplini.«⁵⁶ Drugim riječima, »religija je redovnički red odobren od Učiteljstva, okupljajući kršćane koji su učinili tradicionalna tri zavjeta (poslušnost, čistoću i siromaštvo).«⁵⁷ Na razne načine i u različitim okolnostima u religiji dolazi do izražaja odnos čovjeka i Boga. Tako je za Ficina i Savonarolu »religija urođeni instinkt kojim spoznajemo Boga; ona nas uči da mu služimo i da tražimo sjedinjenje s njim«;⁵⁸ a za Zwinglija samo se prava religija veže uz samoga Boga i uspostavlja kršćanski red na temelju biblijskog propovijedanja.⁵⁹ Jedan Montaigne će reći da je religija skup običaja pomoću kojih se u postojećoj zemlji uređuje ili nastoji urediti odnose ljudi s Bogom, odakle opet proizlaze drugi vlastiti običaji kao što su moral, način promatranja života, ideje, tradicije i vjerovanja.⁶⁰ Tu istu misao nastavit će Bossuet ovim riječima: »Religija je idealizirana tradicija; to jest živi skup tradicija i nauka koji su kroz dugu povijest vodili čovjeka da se klanja Bogu i da se uvrsti u Katoličku Crkvu koju je utemeljio.«⁶¹ Tu istu misao nalazimo i u Hugoa Grotiusa: »Religija je sustav vjerovanja, obreda i običaja kojim se regulira odnose ljudi s Bogom, nastoji donijeti spasenje i naučava narod.«⁶²

Spinoza govori o religiji s različitih aspekata; ona se nalazi u vrlo malom broju dogmi koje valja naučavati da se raširi ljubav Božja i poslušnost njegovim zakonima, kao i postupke pravde i ljubavi prema ljudima. S jedne strane »objavljena religija je skup zakona, pripovijedanja i obreda, kojima se u jednom živom obliku, obojenom i prilagođenom predrasudama mnoštva, poučava ovo mnoštvo klanjanje Bogu i poslušnost njegovim za-

55 *Isto*, str. 58.

56 *Isto*, str. 64.

57 *Isto*, str. 105. Takvo poimanje religije autor smješta u XIII. stoljeće kad nastaju novi prosjački redovi u Crkvi.

58 *Isto*, str. 164. Ficino Marsilio (1433-1499) je talijanski humanist i prevoditelj Platona; a Jerome Savonarola (1452-1498), dominikanac, vatreni propovjednik, pokušao je uspostaviti florentinsku državu napola teoretsku i napola demokratsku. Bio je izopćen iz Crkve od pape Aleksandra VI. jer ga je napao i na koncu spaljen kao krivovjerac.

59 *Isto*, str. 200. Zwingli Ulrich (1484-1531), humanist i reformator u Švicarskoj.

60 *Isto*, str. 236. Montaigne (1535-1592), francuski pisac, skeptik.

61 *Isto*, str. 274. Bossuet Jacques Bénigne (1627-1704), francuski pisac i govornik, biskup, autor djela, *Discours sur l'histoire universelle* (Histoire des variations des Eglises protestantes, 1688).

62 *Isto*, str. 293. Grotius Hugo (1583-1645), nizozemski poslanik, pravnik, začetnik međunarodnog prava, autor djela, *De iure belli ac pacis* (1625).

konima i kojim se čini da se auktoritet njegovih pouka temelji na zahtjevu božanske objave»; a s druge strane, »religija je skup predrasuda kojima se suprotstavlja razum često uzaludno jer te predrasude imaju duboke korijene u patnjama (passions) svih ljudi«. ⁶³ Francuska ortodoksna Apologetika polazi od tvrdnje da je religija skup nužnih istina za vječno spasenje ljudi i za dobro napredovanje društva; riječ je o istinama koje su bile objavljene od Boga samoga i čiji autoritet može biti oboren jedino nevjernicima. ⁶⁴ Tu pozitivnu dimenziju religije ističe i Hooke, Irac, prof. na Sorbonnei, naglašavajući kako kršćanska religija nije samo izvanjsko proglašavanje naravnog zakona, nego je ona također nadnaravno propisano doziranje, koje uvodi novi red stvari nepoznat razumu, a ustanovljen je za obnavljanje palog ljudskog roda i ovisi o autoritetu Krista posrednika i o službi Duha Svetoga. Po njegovom mišljenju kršćanska religija može biti promatrana kao pozitivno ustrojstvo koje udara svoj temelj ovom novom društvu koje se zove Crkva te da se to ustrojstvo razlikuje od svih drugih posebnih zakona, izvanjskih štovanja i javnih uspostavljanja religije. Na temelju propovijedanja Evanđelja raširilo se to ustrojstvo u svim zemljama i u svim stoljećima. ⁶⁵

Ima i onih koji ne ističu nadnaravnu dimenziju religije, nego više ističu njezinu pozitivnu ulogu u stvaranju nove civilizacije, jer ona jamči čestitost, ublažuje divljaštvo i okrutnost i ulijeva krepost; ⁶⁶ ali ima i suprotnih mišljenja ovom polazištu. Paul Holbach je bio uvjeren da nas religija uči moral koji se neprestano suprotstavlja naravnom moralu i tako izopačuje čovjeka. ⁶⁷ S obzirom na subjektivnu dimenziju religije i religiozni osjećaj na koji mnogi svode religiju posebno su se istaknuli Rousseau, Herder, Kant, Schleiermacher. Prema Rousseau religija je pitanje unutarnje osjećene savjesti koja usađuje u dubini slobodnog pojedinačnog bića štovanje koje iskazuje Boga i poštovanje koje iskazuje u kreposti. ⁶⁸ Za Herdera je religija duboki unutarnji osjećaj iznimne vrijednosti koji je u duhu vremena jedne epohe supstancija jedne kulture. Odlika je tog osjećaja da se mijenja u različitim kulturama, ujedinjuje svaku i izražava dio božanske beskonačnosti. ⁶⁹ U isticanju osjećaja kao osnovnog elementa religije najdalje je otišao Schleiermacher. Za njega je religija osjećaj i intuicija; pred-

63 *Isto*, str. 348. Spinoza Baruch (1632-1677), jedan od začetnika renesansne filozofije. Spinozinu definiciju religije autor pronalazi u njegovom djelu, *Ethique*, 4, 37.

64 *Isto*, str. 412. Riječ je o Francuskoj ortodoksnoj Apologetici iz XVIII. stoljeća.

65 *Isto*, str. 445-446. Hooke Joseph (1716-1796), Irac, prof. na Sorbonnei.

66 *Isto*, str. 423. Montesquieu Charles de Secondat (1689-1755), francuski pisac i enciklopedist.

67 *Isto*, str. 436. Holbach Paul Henri (1723-1789), francuski filozof, materijalist i ateist, autor djela, *Système de la nature* (1770).

68 *Isto*, str. 423. Rousseau Jean Jacques (1712-1788), pisac romantičar i enciklopedist.

69 *Isto*, str. 458. Herder Johann Gottfried (1744-1803), njemački prosvjetitelj, autor djela, *Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité* (1784-1791).

misaoni osjećaj apsolutne ovisnosti; ona objavljuje apsolutno: u osnovi ljudskog subjektivizma religija je društvena kao i osoba, priopćuje se i izlazi izvan sebe u religioznim zajednicama.⁷⁰ Kant je također isticao subjektivnu stranu religije koja upućuje na Boga. »Kad je čista, religija je sposobnost (dispozicija) osobe da prizna kako je moralni zakon izraz volje Božje«, tj. moralni zakon pretpostavlja slobodu, besmrtnost i opstojnost Božju.⁷¹ I na koncu Schellingov mitološki pristup religiji: »Religija je mitološki jezik kojim se kuša izraziti ujedinjenje između čovjeka i Boga. U svakom razdoblju povijesti, čovjek u razgovoru s Bogom treba ponovno uzeti i obnoviti ovaj jezik da bi ovo ujedinjenje bilo ponovno realno.«⁷²

Sve ove ideje o religiji, različite i često protuslovne, upućuju na to da se valja ozbiljno pozabaviti religijom kao bitnim ljudskim obilježjem ako se želimo približiti samoj biti religije. Budući da je religija bitno obilježje ljudskog bića, ako i ne uvijek u pozitivnom smislu, ona zavređuje bez ikakve sumnje filozofsko promišljanje.

THE PHENOMENON OF RELIGION IN PHILOSOPHY AND THEOLOGY

Hrvoje Lasić

Summary

The author considers religious experience from the philosophical-theological point of view. He draws attention to two different kinds of virtue: faith and religion according to the teaching of St. Thomas Aquinas, and the way Christian philosophy considers man in the light of supernatural religion, meaning that its religious object is man in his whole being, characterized by the natural and the supernatural. The autor concludes his paper by offering several definitions of religion as they appeared in the course of the history of Western civilization of mankind.

70 *Isto*, str. 496. Schleiermacher Friedrich (1768-1834), njemački protestantski teolog i mistik, autor djela, *Über die Religion*. Filozofiju religije u Schleiermacherovu djelu obradila je Marianna Simon, *La philosophie de la religion dans l'oeuvre de Schleiermacher*, Paris, Vrin, 1974.

71 *Isto*, str. 493. Immanuel Kant (1724-1804), njemački kritički idealist koji je zastupao mišljenje da moralni zakon pretpostavlja slobodu, besmrtnost i opstojnost Božju.

72 *Isto*, str. 498. Schelling Friedrich Wilhelm Joseph (1775-1854), njemački filozof i autor djela, *Système de l'idéalisme objectif; Introduction à la philosophie de la mythologie*, 2 vol., Paris, Aubier 1945.